

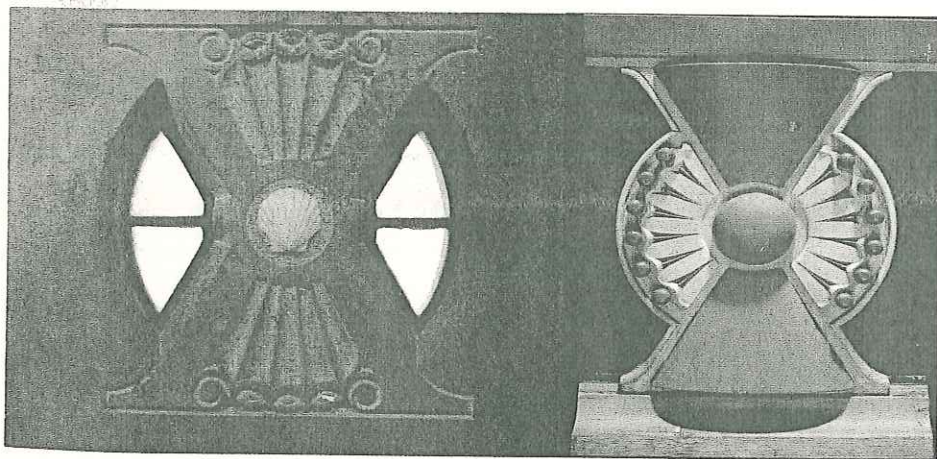
De bekering van J.J. Oud

Een omstreden gebouw

Het Shell-gebouw in Den Haag is nog steeds een van J.J. Ouds meest controversiële gebouwen. Een breuk met het strakke modernisme, een terugkeer naar het ornament, de symmetrie en niet te vergeten: de staatsietrap. Herman Hertzberger, Carel Weeber en Philip Johnson over Oud. door Jaap Huisman

Rem Koolhaas opende de grote Oud-expositie in het Nederlands Architectuurinstituut. Toepasselijk, omdat Koolhaas net als Oud de grens is overgegaan, en wordt gezien als aanvoerder van een beweging. Oud en Koolhaas hebben hun kosmopolitisme gemeen, en de behoefte om hun werk in een theoretisch kader te plaatsen. Daarmee houdt het trouwens op, zei Koolhaas, want als bouwmeester was Oud geen inspiratiebron: 'Ik heb niets met Oud. Ik ben niet geïnteresseerd in de constructies van Oud, maar in de constructie-Oud.' De reputatie van 'internatio-

van zuiver modernist raakte Oud kwijt in 1945. Op 18 en 30 maart sloegen twee bommen in in het nog gloednieuwe hoofdkantoor van Shell aan de Wassenaarseweg in Den Haag Bezuidenhout. Het plafond van de fietsenkelder en de kantine stortten in. Rondvliegende scherven lieten butsen en gaten achter in de gevel. Aangestast en bezoedeld was ineens de gevel met zijn licht geglazuurde baksteentjes. Het was een geluk bij een ongeluk. Oud, die het gebouw tekende in de vroege oorlogsjaren, kon nu de luxueuze toevoegingen aan het gebouw voltooiën die eerder niet mogelijk waren, zoals het

RETINA/BEELDRECHT

Ornamenten in het trappenhuis en boven een deur van het Shell-gebouw

naal modernist' verwierf J.J. Oud door zijn Weisenhofsiedlung in Stuttgart, Kiefoek in Rotterdam en Scheepvaartstraat in Hoek van Holland. Hij zette met strakke horizontale lijnen woningblokken neer die straten perspectief en helderheid gaven. Het vooroorlogs modernisme in Amerika ging juist de lucht in, met wolkenkrabbers waaraan trouwens altijd nog een versiering werd toegevoegd. Oud koos (net als Ludwig Mies van der Rohe of Le Corbusier) voor een functionele architectuur. Die naam

brons in de balustraden. Andere ornamenten, zoals de medaillons met de letters BIM (Bataafse Import Maatschappij, de voorloper van de Shell), hadden het bombardement overleefd. Vanaf 1948 straalde het gebouw weer, met zijn witgele steentjes speciaal in België gebakken, en de schelpen die de architect over de gevel had 'gestrooid', in de vorm van steunpilaren onder de dakluisel maar ook in het bovenlicht boven de hoofdingang. Voor het eerst liet een onderneming zo haar beeldmerk integreren in het

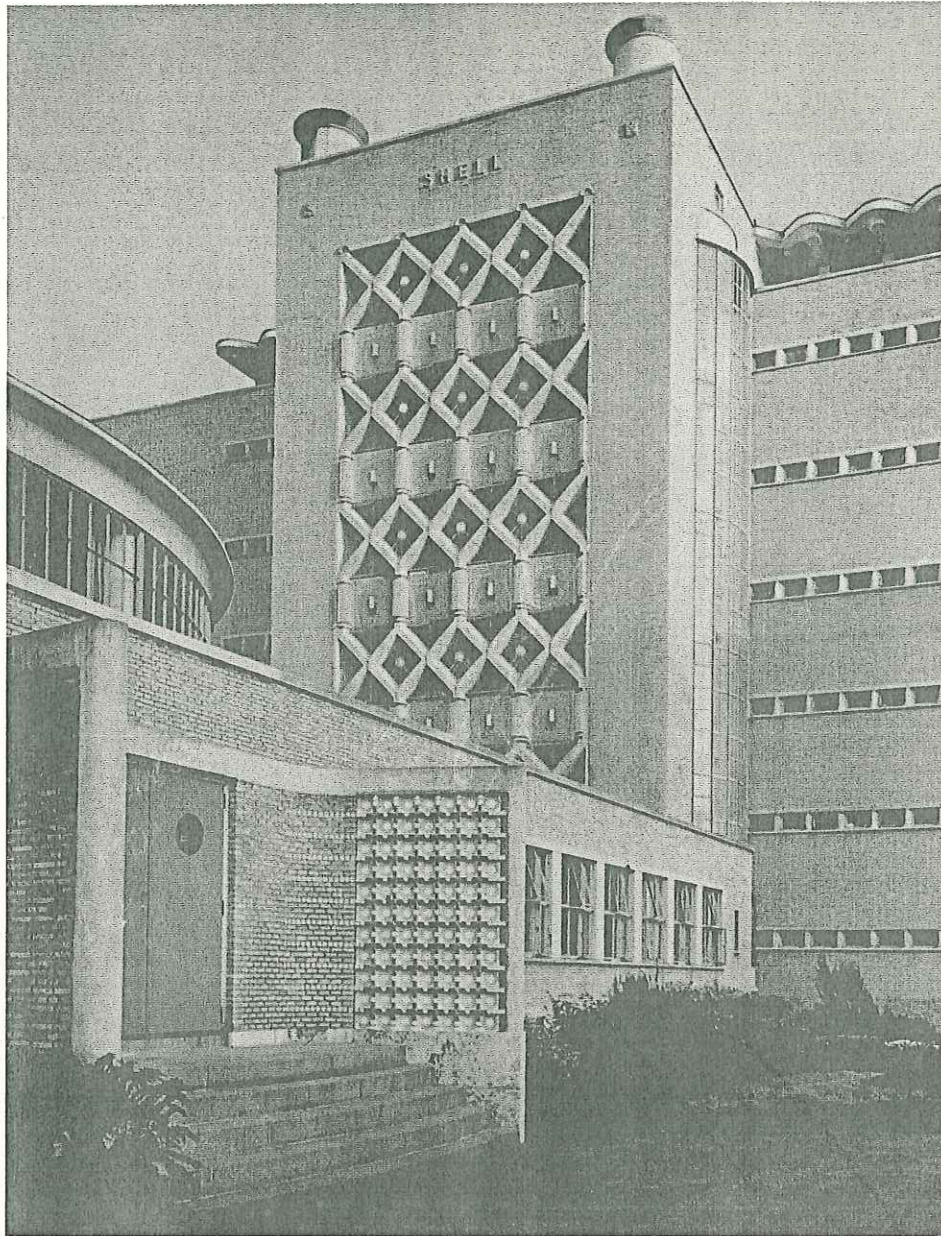
hoofdgebouw: een brand was geboren.

Philip Johnson slikte iets weg toen hij de eerste foto's van het Shell-gebouw zag. Oud was een persoonlijke vriend, maar het Shell-gebouw betekende een breuk. Johnson vond dat Oud zijn positie als 'internationaal modernist' had verloochend met een gebouw dat wemelde van ornamenten, dat strikt symmetrisch en harmonieus was, met als dramatisch verticaal moment in het hart van het kantoor nota bene een staatsietrap.

Johnson stond in zijn kritiek niet alleen. Terwijl de Nederlandse pers welwillend de omslag in Ouds carrière beoordeelde, viel heel Amerika over zijn laatste schepping heen. *The Architectural Record* schreef: 'In het Shell-gebouw heeft Oud nu zijn toevlucht weer tot versiering genomen. Het grondplan van dit bouwwerk is nauwelijks te onderscheiden van zuiver academisch werk. De hoofdvormen (...) lijken zo wel geput uit de vormvoorraad die een architect zich via zijn schetsboek pleegt te verzamelen. De zware, opdringerige, op zichzelf staande en hinderlijke versieringsmotieven (doen) ons denken aan het aantrekkelijke dat boerenkunst kan hebben.'

Oud antwoordde zijn critici onder meer: 'Shell is een poging om weer architectuur te maken, die een uitdrukking van bezieling is. Als gevolg daarvan zijn hulpmiddelen toegepast, die door de eeuwen bewezen hebben goede dragers te kunnen zijn van psychologische gevoelens. Hulpmiddelen die eigenschappen bezitten, waardoor ze meehelpen om de vormenspraak van een bouwwerk algemener te doen aanspreken.' Hij somt op: symmetrie, geometrie, harmonie, proportionering, maar ook ornament, module en hiërarchie. Daar hebben mensen behoefte aan, schreef hij, 'of zijn we zo bang dat onze geest zich er niet modern en vrij van losmaken kan?' Het ornament, dat het grootste mikpunt van kritiek was, helpt om een esthetische bedoeling te verduidelijken, zei Oud in zijn verweer. 'Het is om met Frank Lloyd Wright te spreken, "deel van het gebouw, het zit niet op het gebouw".'

Hoe moet het Shell-gebouw, nu het hoofdkantoor van de accountants Ernst & Young, na een halve eeuw bekeken worden? Ed Taverne, kunsthistoricus in Groningen, deed onderzoek naar wat een keerpunt in de loopbaan van Oud genoemd wordt. Om te beginnen is er de positie van Shell. De directie had uit verschillende architecten Oud gekozen, in principe de modernste van de vier, aan wie een vrije opdracht werd gegeven. Hij werd alleen beperkt door het budget. Oud mocht een hoofdkantoor bouwen van een miljoen gulden. De situatie aan de vooravond van de oorlog was ook in architectonisch opzicht verwarrend en negatief. Vele modernisten waren, omdat ze

RETINA/BEELDRICHT

Achtergevel van het centrale trappenhuis van het Shell-gebouw, en vooraan: de gewelfde ingang naar de kantine die in 1945 werd verwoest (en later hersteld)

zich bedreigd voelden door het naziregime van Hitler, uitgeweken naar de Verenigde Staten. In Europa leek het modernisme dood. Tot overmaat van ramp verloren Oud en Le Corbusier belangrijke prijsvragen in de periode 1935-1940. Aan Oud ging bijvoorbeeld de opdracht voor de bouw van de beurs in Rotterdam voorbij, een gebouw dat zijn nieuwe opvattingen over moderne architectuur moest weerspiegelen. Oud, de man die ooit De Stijl hielp oprichten, die als eerste Nederlander exposeerde in het MoMa in New York, ontwierp in de late jaren dertig stoelen, kastjes en interieurs van cruiseschepen op de Holland-Amerika Lijn. Shell kwam als geroepen.

Oud, zegt Taverne, was in de ogen van de Amerikanen de ideale pleitbezorger van een universele moderne stijl, omdat hij in staat was smaakvol vorm te geven aan constructie en techniek, zonder daarmee opzichtig te koketteren. Oud wilde terug naar de kunstzinnige betekenis van architectuur, terug naar het persoonlijke. Er was nog iets anders dat zijn ommekeer verklaart. Oud had in de jaren twintig uitsluitend (volks)woningbouw ontworpen en hij

was toe aan iets 'groots'.

Ouds bevrijding kreeg gestalte in het Shell-gebouw, waarin hij willens en wetens ornamentiek terugbracht. Daarmee is het in de ogen van Taverne het eerste postmoderne gebouw in Nederland, alleen niet in de jaren negentig maar in 1942 gebouwd. Het markeert daarmee een einde van een tijdperk, waarin het functionele en het zakelijke de toon zetten in Nederland. Overigens waren Ouds Nederlandse collega's heel wel te spreken over zijn move. Rietveld, nota bene, complimenteerde hem en zei: 'Het staat mooi op zijn poten, Bob!'

De 'bekering' van Oud moet niet onderschat worden, meent Taverne. Het Shell-gebouw heeft de weg opengezet naar een pluriforme architectuur waarin verschillende stijlen naast elkaar konden bestaan.

Carel Weeber voelt verwantschap met de Oud van het Shell-gebouw. 'Oud is tot inkeer gekomen, heeft gezien dat het modernisme ook maar een architectuurvorm is, en eigenlijk crisisarchitectuur. Het is als met de kratmeubelen van Rietveld, ze zijn in armoede gemaakt. Dus

toen Oud een keer de kans kreeg, ontdekte hij dat er méér was in de wereld. Ik kan me dat heel goed voorstellen. Het is een verrijking in zijn oeuvre.' De herontdekking van het raam in de gevel (geen raamstrook), de detaillering, het mooie materiaal, en dat allemaal ook nog eens bekostigd door 'het grootkapitaal' waren volgens Weeber voldoende om Oud in het verdomhoekje te plaatsen.

'Sterker dan elders is Nederland een land van stijlen die erg ideologisch geladen zijn. Je kunt er bijna een godsdienstige betekenis aan verlenen. Wie van het modernisme zwenkt naar het classicisme, valt bijna van zijn geloof. Het modernisme was sociaal-democratisch getint, alles wat daarvan afwijkt, wordt vertrouwd noch gewaardeerd.' Hij herkent een parallel met zijn eigen werk. Zijn modern-classicistisch getinte Queens Towers aan de westelijke tak van de ringweg van Amsterdam worden door de critici doodgezwegen, zoals ook Oud in 1945 overkwam. Het komt niet in hun straatje te pas, alles moet MVRDV zijn, verklaart Weeber.

Tegenover Weeber staat Herman Hertzberger, die het nog steeds onbegrijpelijk vindt dat een modernist als Oud ('en niet eens de sterkste') zo'n Shell-gebouw heeft kunnen maken. 'De Kiefhoek heeft nog wel wat, Hoek van Holland kent plattegronden met een minimum-Existenz, waar ik nooit zo van gehouden heb: voor mij is Oud altijd een gevelman geweest.' Met Shell is hij door de mand gevallen. En dan doelt Hertzberger op de bekering tot de symmetrie en het gebruik van ornamenten. 'Symmetrie mag voor mij alleen in de opstelling van de meisjes- en jongens-wc.' Een overzichtsexpositie als deze wil Hertzberger wel accepteren, al is het maar om de discussie weer op te rakelen. Maar voor hem staat vast: een pure modernist is Oud niet. 'Een voorkant tekenen kan iedereen. Het gaat om alzijdigheid en een goede plattegrond.' Philip Johnson (96) haalt in een film bij de expositie herinneringen op aan een diepe vriendschap, die zelfs begin jaren dertig uitmondde in een opdracht aan Oud om een villa voor Johnsons moeder te ontwerpen. Dat die villa nooit werd gebouwd, heeft Johnson niet teleurgesteld. 'Zo gaan die dingen,' zegt hij eenvoudig, 'er wordt zoveel niet gebouwd. Ik vond het gewoon leuk om hem dat te vragen.' Vrienden bleven ze, totdat Shell roet in het eten gooide. En nog steeds kan Johnson het niet begrijpen. 'It was so strange. Het stond heel ver af van wat hij eerder had gebouwd, zoals Hoek van Holland. Persoonlijk bleven we wel contact houden, maar in smaak en architectuuropvatting liepen de meningsverschillen op.'

'J.J. Oud-Philip Johnson' in het NAI, Rotterdam, tot 10 september. Het Shell-gebouw is ondergebracht in het onderdeel Crisis en oorlogstijd.